

ВАСИЛЬ ЯКОВИЧ ЛОМИКОВСЬКИЙ: ІСТОРИК ЧИ АГРОНОМ?

У процесі формування образу українського панства у вітчизняній історіографії в цілому утвердилися і, на жаль, продовжують утверджуватися крайні, нерідко взаємовиключні позиції, які колись найяскравіше виявилися в заочній дуелі О.Оглоблина з О.Лазаревським. І якщо останній поклав початок вивченню соціально-економічної природи лівобережного дворянства з акцентом на найнепривабливіших сторонах його господарювання та соціальної практики, то перший, не переймаючись напрацюваннями свого опонента, підносив соціальну еліту колишньої Гетьманщини до висот національних героїв, вчинки яких повинні бути гідним прикладом наслідування та виховання наступних поколінь.

Сучасний стан вивчення проблематики засвідчує, що започатковане століття тому протистояння не лише триває, але триває на тому ж ідейному та методологічному рівні. Глибоке, прискіпливе вивчення структур і форм повсякденного життя української еліти у більшості наступників О.Лазаревського та О.Оглоблина замінено чи-то суцільною апологетикою, чи-то прямолінійними інвективами, де дослідницька увага, фокусуючись на зовнішніх, екстремальних життєвих обставинах, залишає осторонь прояви нормального, щоденного, звичайного у способі життя і мислення панської верстви.

Дивуватися тут немає чому, бо сучасні автори тексти своїх попередників здебільшого продовжують використовувати як головні історичні джерела для ознайомлення з епохою та її героями, соромлячись не лише вести архівні пошуки, але й брати до рук надруковану продукцію.

З іншого боку науковий інтерес до елітних верств українського суспільства, звільнившись від жорстких настанов та оцінок марксистської історіографії, потрапив у не менш небезпечну з точки зору об'ємності створюваних образів пастку, зосереджуючись здебільшого на ролі акторів у духовно-культурних процесах та суспільно-політичному русі. На цьому шляху у вітчизняній історіографії є безсумнівні здобутки. Але так само безсумнівним є й те, що попереду розгортається неозора далечинь вивчення нормального, повсякденного господарського, родинного, побутового життя та внутрішнього світу українського старшини, шляхтича, поміщика, дворянина. Тут вже зроблені перші продуктивні кроки, пов'язані насамперед з іменами дніпропетровських та запорозьких істориків (А.Бойко, Н.Сурєва, С.Абросимова, Т.Литвинова, Д.Каюк). І хоча, звичайно, одним з найактуальніших завдань вітчизняної історіографії усвідомлюється засвоєння і перевірка на українському матеріалі методологічних здобутків світової науки, розробка на цьому ґрунті власного інструментарію, а також необхідність виповзання із теплого і затишного вітчизняного болота самозадоволення та самозакоханості, все ж таки не можна не наголошувати на тому, що як і сто років тому перед дослідниками українського XVII, XVIII та XIX ст. відкривається безмежний простір екстенсивних пошуків, чреватих суттєвим прирощенням джерельного

матеріалу, який все ще здатний нерідко докорінно змінювати застигли на століття уявлення, в тому числі й на проблеми української еліти.

Займаючись історією вітчизняної історичної науки другої половини XVIII – XIX ст. і намагаючись глибше зрозуміти своїх персонажів, я звернув увагу на те, що проблеми їхнього господарського, повсякденного, побутово-родинного життя зникають з поля зору українських дослідників. Мене здивувало те, що це не цікавить не лише історіографів, але й істориків економіки, соціальних стосунків, суспільної думки. Між тим особливо дивним виявилось те, що не введеними до наукового обігу залишаються не тільки численні архівні матеріали, складність пошуку і роботи з якими самозрозуміла, але й так само дуже значний обсяг, здавалося б, цілком доступної надрукованої продукції. Тільки звернися до бібліотеки!

Так от, гортаючи „Труды Вольного экономического общества” початку XIX ст., я несподівано наштовхнувся на дві статті підписані іменем поміщика Полтавської губернії штабс-капітана Василя Ломиковського. Яка зустріч! Майже харизматична фігура! Висмикнутий з небуття наприкінці XIX ст. відомим реаніматором української історії Олександром Матвійовичем Лазаревським, Василь Якович Ломиковський був представлений ним перед суспільним судом як нащадок знатного старшинського роду, освічений малоросійський діяч, що приятелював з Д.Трошинським, В.Капністом, І.Мартосом та був одним з активістів полтавського дворянства першої половини XIX ст. Образ, створений О.Лазаревським на основі ним відкритих і досліджених особистих паперів В.Ломиковського, репрезентував людину, що одержала пристойну освіту в кадетському корпусі, для якої не були чужими інтелектуальні вправи, яка багато читала, захоплювалася місцевою старовиною та духовною літературою, вела інтенсивне листування на містичні та морально-етичні теми, перекладала з іноземних мов та достатньо часу віддавала господарським справам.

Без сумніву, як історика О.Лазаревського найбільше приваблювали ті папери з особистого архіву його героя, які були присвячені минулому Малоросії та розкривали характер історичних зацікавлень полтавського поміщика, ступінь оригінальності та самостійності знайдених історичних зошитів, збірників, окремих документів В. Ломиковського. За підсумковим ранжиrom О. Лазаревського він потрапив до тих „прежних изыскателей малороссийской старины”, серед яких були Г.Полетика, Я.Маркович, О.Мартос, М.Берлинський, Д.Бантиш-Каменський, О.Маркович, М.Маркевич: „Все эти лица оставили после себя литературные труды, указывающие, что у всех у них было достаточно любви к делу, но мало подготовки” [1].

Водночас, прагнучи всіляко розширити коло тих, хто розпочинав вітчизняне наукове історіописання, О.Лазаревський не міг не помітити, що серед відкритих ним матеріалів історичного характеру немає нічого оригінального. Рукописи В.Ломиковського представляли собою виписки та конспекти праць вітчизняних та зарубіжних істориків, а також копії з надрукованих та рукописних, більшою частиною загальновідомих, документів

з малоросійської історії. Дослідник зробив лише припущення [підкреслено мною – О.Ж.], що Василь Якович міг копіювати ці папери для написання цілісної малоросійської історії [2], яку, справді, прагнули створити, працювали над цим, або декларували такі наміри деякі з його сучасників. У намаганні долучити В.Я.Ломиковського до ряду вже відкритих ним істориків-аматорів рідної Малоросії О.Лазаревський, на мій погляд, в даному випадку не захотів помітити того, що збирання родинних паперів та матеріалів до місцевої історії було невід’ємною частиною культури, модою серед освічених малоросійських поміщиків того часу, які лише мріяли про загальну історію Батьківщини, але не як активні її творці (що створювало б підстави для приєднання до згаданого вище ряду), а тільки як її потенційні споживачі. А тому не кожний збирач історичних раритетів має потрапляти до цієї почесної когорти, але, без сумніву кожний „прежний изыскатель” тієї доби – збирач та колекціонер.

Єдиною підставою для О.Лазаревського долучити відставного штабс-капітана до когорти оригінальних творців малоросійської історії був рукопис „О Малороссии. О древних обычаях малороссийских, о службе воинской и гражданской, о чинах, и должностях чиновников”, більше відомий під назвою, яку надав йому сам Олександр Матвійович, коли видавав у 1894 р.: „Словарь малороссийской старины”: „Самостоятельную работу Ломиковского представляет один только здесь печатаемый словарь” [3].

Можна лише уявити собі розпач Олександра Матвійовича, який з любов’ю та сумлінністю створював пантеон „прежних изыскателей малороссийской старины”, якщо б він довідався, що й ця праця, як достатньо переконливо довів В.Кравченко [4], не є оригінальним твором, а являє собою лише „фрагментарні виписки” з опублікованого 1803 р. словника М.М.Яновського [5].

Все, що було виявлено, сказано та оцінено метром української історіографії у позаминулому столітті відносно В. Ломиковського (і не лише нього), залишається для сьогоденних істориків непорушним каноном, який розцвічується в залежності від кваліфікації, добросовісності та ідейної заангажованості авторів. Простежимо ці еволюції.

На здобутки О.Лазаревського сміливо спирався Д.І.Дорошенко, характеризуючи В.Ломиковського вже не лише як збирача малоросійської старовини, а як її натхненного **дослідника**, діяча **української патріотичної історіографії**¹ кінця XVIII – початку XIX ст. [6].

Тоді ж, у 20-х рр. в оцінках Д. Багалія В. Ломиковський також впевнено ідентифікується як „**один з представників української шляхетської історіографії**” [7].

Застиглість образу авторитетного дослідника, одного з яскравих представників історіописання Малоросії початку XIX ст., сформованого такими маститими істориками, гіпнотично впливала на їх наступників, які активно долучилися до процесу його остаточного окам’яніння, звичайно творчо розвиваючи результати спостережень О.Лазаревського без зайвого заглиблення в зміст текстів самого нащадка гетьмана Апостола.

¹ Виділені оригінальні оцінки В. Ломиковського наступниками О. Лазаревського. – О.Ж.

Так, у праці І.І.Колесник наш герой „займався антикварною діяльністю...” і, безсумнівно, **підготував матеріали для написання повної історії України** (чомусь не Малоросії, як зазвичай величав свою батьківщину Василь Якович). Як з'ясовується з тексту підручника, В.Ломиковський **написав розвідки** „О первобытных жителях Малороссии обеих сторон Днепра”, що, як зазначав іще О. Лазаревський, насправді є виписками з опублікованих праць Богуша Сестренцевича, та „Запасы для малороссийской истории”, які при ближчому розгляді виявляються великим збірником виписок з праць інших істориків та зібранням копійованих документів трудолюбивим поміщиком, що жив на хуторі Трудолюб. Такі „здобутки” В. Ломиковського на ниві дослідження вітчизняної історії безумовно надають підстави вважати його **відомим істориком** своєї доби [8].

У підручнику Я.Калакури додано не багато нового до створення сучасного історіографічного образу В.Ломиковського. Хоча тут його діяльність в галузі історії та етнографії і названа **подвижницькою**, але сучасний автор більш суворо слідуючи за О.Лазаревським, не нав'язує текстам відставного штабс-капітана характеру самостійних та оригінальних розвідок [9], хоча, як бачимо, самих фактів збирання та копіювання чужих текстів про історію та давніх документів виявилось достатньо, щоб потрапити до підручника з історії української історичної науки.

Причому, якщо Д.І.Дорошенко та Д.І.Багалій не знали про неоригінальність рукопису В. Ломиковського під назвою „Словарь малороссийской старины”, повністю поклавшись в цьому відношенні на авторитет О.Лазаревського, то сучасники вже могли про це довідатися з монографії В.В.Кравченка. Можна припустити, що не помітили. Всяке буває... Але чого зовсім припустити не можна, так це того, що відповідні сторінки своєї монографії не помітив сам В.В.Кравченко. Бо на підставі ним же доведеного неоригінального характеру „Словаря малороссийской старины”, він робить не обґрунтовані стосовно діяльності В.Ломиковського висновки про те, що його творчість стала свідченням того, що „розвиток української історіографії супроводжувався спробами її наукової організації...”, а сам Василь Якович в ряду інших представників української історіографії перших десятиліть ХІХ ст. **займався дослідницькою та видавничою діяльністю** [10].

Як бачимо, не зважаючи на досить скромні здобутки в галузі вивчення життя, діяльності та творчості В.Ломиковського за останні сто років, його історіографічний образ змінювався значно динамічніше ніж розширювалися уявлення про нього з відчутною динамікою до все більш неадекватного визначення його місця в історіографічному процесі. Якщо така тенденція триватиме, чи не маємо ми шанс бути свідками канонізації скромного штабс-капітана в якості провідного українського історика своєї доби?! Якщо таке можливо в сучасній українській історіографії, чому б не потренуватися на безневинному В.Ломиковському?!

А тепер повернемося до статей видатного українського історика в „Трудах Вольного экономического общества”. Вони надруковані поруч в одному томі за

1821 р. і присвячені вирішенню важливих проблемам сільського господарства Малоросії. В одній з них пропонувалося вирішення питання осушення болотяних угідь та їх подальшого господарського використання [11], в другій автор ділився спостереженнями і власним досвідом застосування гною у вирощуванні озимини [12]. Примітним для цих творів є те, що вони друкувалися як переможці конкурсу представлених відповідей на питання, які були поставлені Товариством у 1820 р. перед освіченими господарями-поміщиками всієї імперії. Відповідь В.Ломиковського про осушення земель одержала золоту медаль Товариства, інша – „положеннаго награждения”.

У першій праці автор пропонував загальні технології осушення територій та способи їх використання. Особливу цікавість викликають досліди з вирощуванням на заболочених ґрунтах дерев, що потребують багато води та швидко зростають. Ломиковський повідомляв, що на своїх землях висадив біля десяти тисяч дерев, описував як поведуть себе різні види, за якими він уважно спостерігав та давав практичні поради в їх вирощуванні на вологих ґрунтах. Не задовольняючись місцевими сортами, миргородський поміщик писав, що замовив через Одесу з Шотландії новий сорт особливо цінного дерева, яке настільки швидко зростає, що вже на четвертий рік може використовуватися на дрова, а також сповіщав, що вже одержав насіння, висадив його та сподівається на добрі сходи.

Особливу зацікавленість, любов та неабияку майстерність В. Ломиковського у справі розведення лісів підтверджував також його лист до міністра фінансів графа Є.Ф.Канкріна від 6 червня 1836 р. У ньому висловлювалася вдячність, що міністр за клопотанням Товариства для заохочення лісового господарства доповів імператору про досягнення Василя Яковича на цьому поприщі, за що „Его Императорскому Величеству благоугодно было повелеть объявить за труды мои Высочайшее благоволение” [13].

Не менше інформації про запровадження нових способів господарювання та про багатолітні досліди поміщика-агронома міститься у творі, присвяченому використанню гною у вирощуванні озимини. Тут проведений справжній аналіз причин родючості місцевих миргородських ґрунтів та складнощів, що виникають у місцевих господарів. В.Ломиковський описав декілька своїх спостережень над різними технологіями сівозміни, розорювання землі, внесення гною, сортами хліба, способів боротьби з бур'яном, розробив та представив апробовані прийоми вирішення згаданих проблем. Причому його агрономічні тексти свідчать, що поради ґрунтувалися не тільки на практичному досвіді, але на достатньо глибокому ознайомленні В.Ломиковського з агрономічною справою та науковими досягненнями в цій сфері. Також важливо підкреслити, що на відміну від історичних матеріалів та писань, які залишалися в рукописах і стали відомі майже через сто років після їх створення, його агрономічна діяльність була широко відома, відрізнялася самостійністю та оригінальністю.

Виходячи з цього, напрошується висновок, що Василь Якович Ломиковський скоріше репрезентував тип поміщика-прогресиста ніж дослідника української історії першої половини ХІХ ст., а формування його

нового історіографічного образу залишається скромним, але настійливим науковим завданням.

У Києві біля пам'ятника М.Грушевському у мене завжди виникає думка про те, наскільки неадекватно ми, сучасники, сприймаємо героїв власної історії! Які неточні, нерідко викривлені образи минулого формують історики в головах своїх колег та, як колись полюбляли говорити, „в широких народних масах”. Якщо б моя воля, замість закарбованого в бронзі: „Великому українському політику та історику”, написав би навпаки: „Великому українському історику та політику-аматору”. Що ж дивуватися нерідко екзотичним оцінкам людей звичайних, не помітних у своєму ряду, якщо не здатні усвідомити значення таких гігантів!

Коли б я знайшов могилу В.Ломиковського, або мав би можливість увічнити його життя пам'ятником, то на ньому висік би довгий напис в стилі того часу, коли жив мій герой: „Відомому агроному та любителю малоросійської історії, непричетному як до українського національного відродження, так і до історії вітчизняного історіописання”. Мимоволі замислишся, чи не настав час полишити справу формування та обслуговування п'єдесталів вітчизняної історіографії та розпочати переглядати ці стрункі ряди як на предмет їх переформовування, так і звільнення від випадкових, хоча в нашому випадку досить симпатичних та достойних, але не з цієї галузі постатей.

Бібліографічні посилання:

1. Лазаревский А. [Передисловие] Словарь малорусской старины, составленный в 1808 г. В.Я. Ломиковским. – К., 1894. – С.П.
2. Лазаревский А. [Передисловие] Словарь малорусской старины, составленный в 1808 г. В.Я. Ломиковским. – К., 1894. – С.П.
3. Там само.
4. Кравченко В.В. Нариси з української історіографії епохи національного Відродження (друга половина XVIII – середина XIX ст). – Х., 1996. – С.79.
5. Яновський Н. Новый словотолкователь, расположенный в азбучном порядке. – СПб., 1803. – Т.1,2.
6. Дорошенко Д.І. Огляд української історіографії. – Прага, 1923. – С.61, 68-69.
7. Багалій Д.І. Нариси української історіографії за доби феудалізму й доби капіталістичної // Вибрані праці. – Х., 2001. – Т.2: Джерелознавство та історіографія історії України. – С.351.
8. Колесник І.І. Українська історіографія (XVIII – початок XX століття). – К., 2001. – С.199-200, 203.
9. Калакура Я.С. Українська історіографія: Курс лекцій. – К., 2004. – С.162.
10. Кравченко В.В. Нариси з української історіографії епохи національного Відродження (друга половина XVIII – середина XIX ст). – Х., 1996. – С.288.
11. Ломиковский В. Об осушении болотнаго места пространством на пять десятин и чтоб на том месте сделать посев хлеба или другое какое полезное употребление // Новое продолжение трудов Вольного Экономического общества к поощрению в России земледелия и домостроительства. – 1821. – Ч.72. – С.107-111.
12. Ломиковский В. О произведении в южных губерниях России на унавоженной озимой пашне лучшаго урожая, нежели у соседей // Там же. – С.93-106.
13. ІР НБУ. – Ф.1. – № 65514. – Арк. 1.